

ИСТОРИЧЕСКИ КОНТАКТИ И ТИПОЛОГИЧЕСКИ ПАРАЛЕЛИ МЕЖДУ БЪЛГАРСКИЯ И ГРЪЦКИЯ РОМАНТИЗЪМ

Кръстьо Генов

1

Сравнителните литературни проучвания позволяват, от една страна, да се разкрият по-пълно и по-точно общите закономерности на литературния процес, а, от друга — да се установят с по-голяма определеност и обективност национално-специфичните черти на съпоставяните литератури.

Твърде интересен и полезен материал в тази насока (макар и почти не-използуван досега) предлага сравнителното проучване на българския и гръцкия романтизъм, изиграл толкова важна роля в историческото и литературното развитие на двата съседни народа. Преди всичко през периода, когато у тях се развива романтичното направление (през XVIII—XIX в.), българският и гръцкият народ се намират при много родствени обществено-исторически условия и задачи. И у двата народа това направление никне и разцъфтява по силата на едни и същи и еднакво жизнени повели на историята, а именно — в органическа връзка с процеса на формирането на гръцката и българската нация и в зависимост от съпровождащата този процес растяща с времето борба за национално освобождение (при това от един и същ иноземен поробител).¹ Тази борба стои като исторически съдбоносна задача пред всички народни слоеве (с изключение на остатъците от феодално-аристократическата класа на някогашна Византия, т. нар. фанариоти, които чрез своята „мегали идея“ преследват тясно егоистични класови цели, и на българските чорбаджии, които в голямото си мнозинство поддържат съглашателска политика спрямо завоевателите). По начало и по основа тя има общонароден, националноосвободителен характер. Оттук произтичат и редицата общи типологически компоненти в идейно-тематичния облик на романтизма в литературата на двата народа.

Изхождайки от реалните исторически факти, по-конкретно тук може да се направи такова общо разграничение между социалната структура на гръцкия и българския народ към края на XVIII и през първата половина на XIX в. Поради „привилегированото“ си положение в Османската империя гръцката буржоазия и особено най-заможната нейна прослойка (включително

¹ Напълно основателно съвременни гръцки литературни историци търсят изворите на романтизма у поети като Андреас Калвос преди всичко в патоса на националноосвободителните борби на гръцкия народ през XVIII—XIX в. — Вж. К. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήναι, 1956, стр. 221.

спадащата към нея интелигенция) се налага като хегемон в националноосвободителното движение на своя народ. Облаготряствувана от това си положение, отначало гръцката буржоазия играе дори известна обединяваща и стимулираща роля в националноосвободителните движения на целия Балкански полуостров. Много показателен е фактът например, че в основаната през 1814 г. в Одеса революционна гръцка организация „Филики етерия“ участвуват и мнозина видни български патриоти, че „българите съставлявали основният контингент на войските на етеристите във Влашко и Молдавия“ под командуването на Александър Ипсиланти;¹ че гръцки и български патриоти се сражават рамо до рамо в сръбската националноосвободителна революция, както след това голям брой героични синове на сръбския и българския народ вземат участие с оръжие в ръка за освобождението на гръцкия народ от османско робство. Най-сетне не без примера на „Филики етерия“ в началото на 40-те години на миналия век патриархът на революционното националноосвободително движение в България Георги Раковски предприема първия си конкретен опит за освобождение на поробената си родина.²

По-друго е социалното съотношение в националноосвободителната борба на българския народ. В нея едрата буржоазия не успява да се наложи като хегемон; ето защо и националноосвободителното движение в България придобива предимно селски характер при широкото участие на дребните търговци и занаятчии. Оттук и исторически закономерното потъясно свързване на националните със социалните лозунги в политическата програма, както и сравнително по-силно застъпената в българския романтизъм социална тематика и проблематика. Нещо повече. Главно социалният мотив се явява решаващ при активното включване в националноосвободителната борба.

Не само това. Ако в условията на освободена Гърция (при монархоабсолютния режим на Отон I) се развива и определено консервативно романтично течение — т. нар. „атинска школа“, някои от представителите на която издигат като знаме дори фанариотската „мегали идея“, то в България (която остава под османско иго пет десетилетия подир освобождението на Гърция) чрез поезията на Христо Ботев романтизмът прераства от идеологията на революционния демократизъм към идеите на утопическия социализъм.

Що се отнася до историческите рамки на романтизма в двете съседни литератури, най-общо взето, може да се очертаят така. Гръцкият романтизъм, започнал през последното десетилетие на XVIII в. с „Боев марш“ на Ригас, разцъфтява през периода между 20-те и 60-те години на XIX в., след което постепенно замира. Българският романтизъм, изявил първите си жизнени кълнове в Паисиевата „История славеноболгарская“ (1762), се развива възходящо през 40—70-те години на XIX в. и завършва като направление едно десетилетие по-късно, след освобождението на България от османско иго. При това докато огнището на романтизма в българската литература лежи в периода преди освобождението от османско иго, в гръцката литература това огнище се разгаря сравнително по-силно през първите три десетилетия след освобождението на Гърция.

¹ Вж. Н. к. Тодоров, Филики етерия и българите, С., 1965, стр. 149, 99; Г. Л. А р ш, Тайное общество „Филики етерия“, М., 1965, стр. 8—9, 85; О. Ш а п и р о, Роль России в борьбе Греции за независимость, сп. Вопросы истории (Москва), кн. 8 от 1949 г., стр. 58—60; Ив. Панайотов, Гърци и българи през вековете, С., 1947, стр. 12—13.

² М. А р н а у д о в, Творци на българското възраждане. Поети и герои, т. 2, С., 1969, стр. 131—134.

Особена родствена черта в типологическия облик на българския и гръцкия романтизъм е тяхното подчертано „субективно“-заинтересовано отношение към историческото минало и преди всичко към неговите „славни“ страници. Впрочем тъкмо историзмът, свързан с националния патриотизъм, е едно от епохалните завоевания на романтизма не само в литературата и изкуствата, но и изобщо в живота на народите през XVIII—XIX в. В процеса на своето узряване и утвърждаване като нации, процес, съпроводен с огромните трудности на една будителска и въоръжена борба срещу силен и варварски жесток завоевател, двата народа търсят крепка „законна“ опора на надеждите си за по-щастливо бъдеще главно в идеализираната картина на някогашния свободен народен живот, в светлите и славни подвизи на миналото. Оживеният и силно разхубавен спомен за народната героика и свободна, независима държава предизвиква истински протест срещу робското настояще, става окриляващ стимул за беззаветна борба с цел да бъде „възкресено“ това минало, да се превърне в живо настояще и бъдеще. Според светоотношението на революционните романтици-патриоти „славното“ народно минало дава върховно историческо право на поробените народи да се борят с всички сили и средства — представя се като неотменим свещен дълг за възобновяване на това минало. Ако патриотизмът, както го характеризира Ленин, е „едно от най-дълбоките чувства“ у човека и народите, то революционният романтизъм (каквото е в основните си насоки романтизмът на национално потиснатите народи) многократно умножава неговата борческа и себежертвена мощ, придава възвишен смисъл и очарование на лозунга „Свобода или смърт юнашка“.

Ето защо напълно закономерно гръцките и българските романтици се стремят не толкова да „изобразят“ историческото минало, колкото именно да го „възкресят“ в ярко идеализирани, най-привлекателни и вдъхновяващи краски, да го възвеличат като образец чрез също така идеализираните черти на народния бит и добродетели, а най-вече чрез изключителните дела и подвизи на патриотизма, свободолюбието, чрез беззаветния героизъм в отстояването на народната свобода и чест. Техен основен идейно-естетически принцип е — по такъв начин да се „пресъздаде“ историческото минало, щото по силата на изпъкващия рязък контраст с грозното настояще поробените народни маси да мобилизират до краен предел духовните си и физически енергии, та не само да закопнеят по също такова бъдеще, но и със същия героизъм („на дедите“) да се устремят във въоръжената борба за неговото извоюване.

Тук доминантен жизнен проблем е отношението между личност и народ, между лично и народно битие. Повече или по-малко различен характер има историческата романтика у свободните през този период народи. По правило в тяхната романтична литература върхно място заемат проблемите от социално-етично естество — за „настъпилата“ дисхармония между личност и общество, за „неотменимо“ право на индивидуална свобода, за „независимо“ от обществените условия и „предразсъдъци“ собствено битие на личността и пр.

Този окриляващ народния дух и физическа енергия национален историзъм преминава като ярка и дълбоко теглена бразда в целия исторически ход на българския и гръцкия романтизъм. Все пак поради по-дългата и богата история на Елада гръцкият романтизъм разгръща в сравнително по-широки мащаби патоса на националния историзъм. Изобщо, както не без сериозни основания твърди изследвачът на новата гръцка литература Д. Хеселинг, „la force de la tradition est beaucoup plus grande en Grèce que dans l'Europe occidentale et le présent y reste plus étroitement uni au lointin passé“¹.

¹ D. C. Hesseling, Histoire de la littérature grecque moderne, Paris, 1924, p. VII.

Гръцкият и българският романтизъм се родят и поради обстоятелството, че своя революционен национално-патриотичен патос те нашироко черпят и от героиката на хайдушкото движение, от художествените образци на народния хайдушки епос. Изводът, до който достига А.-Р. Рангавис относно литературните корени на гръцкия романтизъм, че новата гръцка поезия започва да „диша“ едва чрез „острите ветрове на планините“, т. е. благодарение на патоса, откърмен от „клефтските“ песни,¹ се отнася в сравнително по-голяма степен за новата българска литература през епохата на Възраждането. И това е лесно обяснимо. Докато гръцкият романтизъм наследява като благодатна почва една много по-богата и по-дълбоко родствена нему литература от древността, българският романтизъм е свързан преди всичко с фолклорното наследство поради предимно „селския“ характер на националноосвободителната революция в България. Сравнително взето, по-малко и не така жизнено стимулиращи са идейно-естетическите традиции, които идват от произведенията на старата българска литература. Така щото в това отношение българският романтизъм никне и се развива в по-голяма зависимост от народното поетично творчество. Или, казано още по-определено, по същество той възприема, доразвива и новаторски обогатява преди всичко идеите от фолклора прогресивни тенденции, възможна се до национална самобитност и мощно обществено въздействие в патриотично-революционен дух главно чрез все по-дълбокото си сродяване с неговите социални и борческо-патриотични традиции, най-пълно изявени в романтичната героика на хайдушкия епос.² Затова гръцките романтици имат за пример и вдъхновение преди всичко творци като Омир, Пиндар и др. Ако такъв, високо талантлив поет като Соломос възкликва в своя знаменит „Химн на свободата“:

... чашата си вдигам аз,
химните на свободата
като Пиндар лея с глас...³ —

то съвсем друг е вдъхновителният творчески пример за българските романтици: това е народният поетически гений, олицетворен като Г у с л а н или с т а р к а в а л д ж и я на старинни юнашки и хайдушки песни. Като н а р о д н и певци, със силата и очарованието на т я х н а т а поезия се стремят те да създават мощни духовни оръжия в борбата за народно освобождение.

Има нещо крайно показателно във факта, че още в началото на (може би) първата си поетична творба „Хайдути“ Ботев се обръща алегорично към народния певец на героични песни като негов духовен потомък и последовател в поетичното изкуство. Щом революционната емиграция, както изтъква той, е „пръв и законен наследник на класическия ни хайдутин“, то нейният поет също трябва да бъде „пръв и законен наследник“ на народния творец и певец на епически песни:

Я надуй, дядо, кавала,
след теб да викна, запея
песни юнашки, хайдушки...

И действително цялата поезия на Христо Ботев ни убеждава, че той твори със съзнанието на истински народен певец и с дарбата същевременно на гениален поет-художник.⁴

¹ A. R. R a n g a b è, Histoire littéraire de la Grèce moderne, t. 2, Paris, 1877, p. 2.

² Кр. Г е н о в, Романтизмът в българската литература, С., 1968, стр. 86.

³ Антология на новата гръцка поезия, т. I, С., 1950, стр. 75. В оригинала последните два стиха гласят: „свободолюбиви песни/възгласям като Пиндар“ / „φιλελεύθερα τραγούδια // σαν τον Πινδαρο, ἐκφωνῶ“. — Вж. А. Σολωμός, Ποιήματα καὶ Πίζα, Ἀθήναι, 1959, стр. 42.

⁴ Кр. Г е н о в, Романтизмът в българската литература, стр. 302.

Българският и гръцкият романтизъм са твърде близки и по идейно-естетическите принципи, прилагани от писателите при изображение на робската действителност, на първо място с контрастното противопоставяне на „господари“ и „рая“. На своята художническа палитра писателите слагат почти само двата полюсни цвята — черния и белия. Морално-социалният лик, духовното битие и житейско ежедневие на поробителите са обрисувани по правило с най-мрачни и сгъстени бои. Това са в най-пълния смисъл на думата „отрицателни“ герои. Изключенията и в двете литератури се броят на пръсти. Патриотите и изобщо „честните“ представители на народа са показани само като носители на високи човешки добродетели, те са ярко идеализирани герои, въздъщение на високи „народни“ добродетели, на възвишен християнски хуманизъм. Изобщо те са дадени като пълна и непримирима противоположност на „мохамеданския“ поробителски морал. Затова борбата между двата „лагера“ е борба на живот и смърт. Тя води до такива колосални патриотично-героични хекатомби, каквито за гръцкия народ са Хиос, Псара, Месолонги, за българския — Панагюрище, Перущица, Батак, Шипка. Картината на народната трагика под робския ярем и патосът на националната героика по пътя към свободата заедно със съпътстващата ги богата галерия от контрастни образи изпълва почти изцяло произведенията на гръцкия и българския романтизъм. Тук освен „*Θούριος ἕμνος*“ на Ригас особено следва да бъдат назовани песните на Андреас Калвос, стихотворенията и поемите на Дионисос Соломос („Разрушението на Псара“, „Свободните обсадени“, „Ламброс“, „Химн на свободата“), редица творби на Георгиос Залокостас, Александрос Суцос, Аристотелис Валаоритис и др., а от българските романисти — Добри Чинтулов (революционните му песни), Георги Раковски („Горски пътник“), Васил Друмев („Нешастна фамилия“, „Иванко“), П. Р. Славейков („Изворът на Белоногата“, „Спомняне“), Любен Каравелов („Войвода“, „Неда“, „Дончо“, „Турски паша“, „Мъченик“ и др.), Христо Ботев (поемата „Хайдут“ и цялата му поезия), Иван Вазов (поемите му „Грамада“, „Загорка“, „Трайко и Риза“, лирико-епичният цикъл „Епопея на забравените“) и пр.

Колко родствени са закономерностите, в руслото на които се развиват българската и гръцката литература през XVIII—XIX в., говори и обстоятелството, че в тях не намира широка почва за виреене класицизмът, а просветителството (особено в българската литература) се явява най-често като подчинено на романтичната стихия. (Става дума естествено за художествената литература, а не за публицистиката, педагогиката и учебното дело и пр.) Доминантното положение на романтичното над просветителското се откроява още в делото на Паисий Хилендарски, а в гръцката литература — в поетичното и публицистично творчество на Ригас Велестинлис. В нашата възрожденска литература най-ярка проява на просветителския реализъм намираме в гражданската лирика на П. Р. Славейков и в повестите на Л. Каравелов „Българи от старо време“, „Крива ли е съдбата“ (в които вече се набелязват живи кълнове на критическия реализъм). Всичко това идва да потвърди истината, че романтизмът в двете литератури се явява като рожба и фактор на историческите повели на националноосвободителната борба, която водят през тази епоха гръцкият и българският народ (закономерност, която определя облика и насоките на литературния процес у всички народи на времето, изправени пред подобни исторически задачи).

Общите народни врагове и обществено-исторически условия, еднаквите национални и хуманистични тежнения естествено налагат и идеята за задружна борба на балканските народи срещу наложеного им чуждо владичество. Още авторът на „История славеноболгарская“ отбелязва изрично в глава пет:

„Ако гърците и българите бяха имали любов и съгласие, турците не биха могли да ги надвият по никакъв начин...“ Малко по-късно „първият мъченик“ на гръцката национална революция и пионер на романтизма в гръцката литература Константинос Ригас Велестинлис (1759—1798) излиза с определена програма за „обща и братска борба“ на балканските народи срещу османското робство. Той издига далновидни политически лозунги за „равноправно братско съжителство“ и „братски съюз на балканските народи“ — в духа на демократично-хуманистичните идеи на Великата френска буржоазна революция. Тази идея и конкретна програма придобиват общобалканско разпространение и значение най-напред чрез публицистичните произведения на Ригас и особено чрез бележития негов „Боев марш“ („*Θούριος ύμνος*“). Както изтъква българският историк Николай Тодоров, този марш представлява нещо повече от „обикновено“ революционно стихотворение. Това е написана в поетично-стихотворна форма „революционна програма на балканските народи“, набелязваща „един нов етап“ в развитието на тяхното революционно съзнание. Касае се за прогласената в марша категорична „вяра в народните сили“ и бойно единство на балканските народи в борбата за извоюване на векове жадуваната национална свобода и държавна независимост.¹

Пет десетилетия след Ригас патриархът на националноосвободителното революционно движение в България Георги Раковски (1821—1867) предприема редица инициативи за практическо реализиране на подобен общобалкански освободителен фронт. В известния свой оперативен „План за освобождение на България“ (от 1858 г.) Раковски предвижда не само политическо, но и военно участие от страна на свободна Гърция.² Все през онези години първият български поет революционен романтик Добри Чинтулов (1823—1886) окуражава българските патриоти и с увереността, че когато поведат народа към всеобщо въоръжено въстание, на помощ ще им се притекат от юг и „беломорци“, т. е. гръцки борци. (Този стих от песента „Стани, стани, юнак балкански“, писана през 1846 г. в Одеса, едва по време на Кримската война (1853—1856), бива заменен със стиха, гдето се подчертава, че такава помощ ще дойде от Север, от „храбри руси“³.) През този период, след острия си конфликт с монархическата диктатура на Отон I, идеята на Ригас за съюз на балканските народи прегръща дори и поетът Александрос Суцос (1803—1863).⁴

Колко исторически жизнена е тази идея сред българските национал-революционери, ни убеждава и публицистиката на председателя на Българския революционен централен комитет. Като своите предходници и съвременници, ръководни дейци на националноосвободителното движение у нас, Любен Каравелов прави качествена разлика между гръцкия народ и управляващите го среди през 60—70-те години на миналия век.⁵

Характерна черта на националноосвободителното движение и на романтизма у двата съседни народа е и упованието във военна помощ от страна на руския народ — от „русокосия народ“ на Север (както го назовават гър-

¹ Ник. Тодоров, Бойният марш и Ново политическо управление... на Ригас Велестинлис. Учебно помагало по история на балканските народи, С., 1965, стр. 2—3 (циклостил). Вж. от същия автор — Филики етерия и българите, стр. 30—37; Мих. Арнаудов, Братя Миладинови, Живот и дейност, С., 1969, стр. 39.

² Г. Димов, Архив на Г. С. Раковски, т. I, С., 1952, стр. 361, 362; Ст. Романски, Браилски историйки, 1841—1843. Студии и документи, СбБАН, кн. 3, С., 1914, стр. 27, 31, 98—102.

³ Кр. Генов, Към въпроса за литературното наследство на Добри Чинтулов, Известия на Института за българска литература, кн. 4, С., 1956, стр. 219.

⁴ Г. Кордатов *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, т. I *Αθήναι*, 1962, стр. 217.

⁵ Л. Каравелов, Събрани съчинения, т. 7, С., 1967, стр. 89, 242, 302.

ците) или от „дядо Иван“ (както е олицетворен в българските песни и легенди).¹ Впрочем още Маркс и Енгелс подчертават историческия факт, че около началото на XIX в. гърци и славяни на Балканите виждат в Русия „свою единственную опору, свою освободительницу, своего мессию“², макар това упование да се извява сравнително по-силно в политическите борби и романтичната литература на българския народ. Изразените в това отношение идеи и чувства от Александрос Суцос (в края на поемата му „Гърция“) може изцяло да се отнесат и за съвременните нему български романтици:

Гърция и Русия като двама братя нека живеят
и нека запазват неразделни всичките си синове,
и нека руснакът Гърция и гъркът Русия да почита
и обожава като истинска своя майка!³

2

В пряка връзка с изложеното и с оглед на осветляваната тук задача трябва да обърнем внимание и върху един — поне в този аспект — незасяган от литературните историци факт, а именно, че първите творчески прояви на първия български поет-романтик Добри Чинтулов се разгръщат в град Одеса — там, гдето бива запалено огнището на „Филики етерия“ и гдето дълго впоследствие се чувствуват общобалканските революционни тежжения на тази организация. В нея, както свидетелствуват множество исторически източници, вземат активно участие не само гърци, но и голям брой български патриоти. Видни дейци на Българското Възраждане като Петър Берон, Васил Априлов, Атанас Богориди, Димитър Мустаков и др. играят ръководна роля в някои клонове на организацията — в Русия, Румъния, Австрия. А именно там, в Одеса, между 1840 и 1850 г. се учи и формира като личност и като поет-романтик Добри Чинтулов. Тъкмо тук, в този толкова важен за гърците и за българското националноосвободително движение град се раждат (или имат корените си) и първите бойни призови на българския романтизъм — песни като „Стани, стани, юнак балкански“, „Възпоминание“. Все в тази „общобалканска“ политическа почва трябва да се търсят и конкретно-историческите идейно-емоционални корени на други Чинтулови патриотично-революционни песни, като „Къде си, вярна ти любов народна“, „Двама приятели“ и др., написани от поета непосредствено след завръщането му в родината през 1850 г.

Колкото повече се разширява кръгът на нашите сравнителни проучвания между поезията, особено на първите гърци романтици, като Ригас, Велестинлис, Стефанос Кавелос, Панайотис Андроникос, и на български романтици, като Д. Чинтулов, Г. Раковски, П. Р. Славейков, Л. Караевлов, толкова по-дълбоко заляга у нас убеждението за наличието на множество родствени черти в произведенията на тези поети, а също така за известно (вероятно пряко влияние специално от страна на Ригас върху Чинтулов, Раковски, Славейков). Колко много типологически прилики и в революционно-призивния патос, и в емоционално-образния свят, та дори в отделни поетични символизации и езиково-стилистични похвати може да се набележат например между „Боев марш“ на Ригас и Чинтуловите песни „Стани, стани, юнак балкански“, „Къде си, вярна ти любов народна“, „Бъл-

¹ Г. Л. Арш, Тайное общество „Филики етерия“, стр. 12—13 и др.

² К. Маркс и Ф. Енгелс, Сочинения, т. 9, стр. 394; срв. също О. Шапиро, Роль России в борьбе Греции за независимость, сп. Вопросы истории, кн. 8, 1949, стр. 58—60.

³ Точен превод по цитат у Г. Кордатов *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, стр. 216.

гари-юнаци"! Наред с приликите установяваме естествено и разлики между тях, плод на националната специфика на двете съседни литератури, както и на самата творческа индивидуалност на поетите.¹ На първо място особено силно привличат нашето внимание следните стихове от „Боен марш“:

Докога, юнаци, ще живеем по урвите,
като лъвове сами по склоновете, в планините?...
...Елате с еднакво усърдие...
да се закълнем пред Кръста...
...Българи и албанци, арменци и гърци,
черни и бели, с един общ устрем
за свободата сабя да запашем,
че сме храбри навред да се прочуе...
С оръжие в ръка нека всеки се яви...
Мало и голямо, дайте клетва за гибел на тирана!
Левенти-мъжествени черноморци,
варваринът докога ще ви измъчва?...
...Високо по байраците вдигнете Кръста
и като гръмотевица бийте врага!
Никога не мислете, че е силен той!...
...Прочее защо се бавите още? Що стоите като мъртви?
Събудете се!...
...Както нашите предци се хвърляха като зверове
за свободата и скачаха в огъня,
така и ние, братя, да грабнем веднага
оръжието и се отървем от горчивото робство...
...и свободни да живеем, братя, на земята!²

В идейно-емоционално, образно, езиково-стилно отношение приведените пасажии ни насочват явно към родствените им стихове от Чинтуловите революционни песни:

Стани, стани, юнак балкански,
от сян дълбок се събуди,
срещу народа отомански
ти българите поведи!
И тъй ний много претърпяхме,
но стига толкоз да търпим,
да бъдем пак, каквито бяхме,
ил'всинца да се изтребим!...
...Станете, братя, вий, станете,
начало покажете вий
и сабите си запашете,
и помощ ще ви се яви!
На помощ сърби, черногорци
със радост ще се затекат,
а от към север храбри руси

¹ Известни общи различия между гръцкия и българския романтизъм се дължат и на обстоятелството, че докато гръцките романтици черпят творчески примери предимно от западни романтици (Байрон, Юго, Ламартин, Вини, Леопарди), българските романтици ориентират творческите си предпочитания към романтични произведения от руски и украински автори (Пушкин, Лермонтов, Гогол, Велтман, Шевченко, Марко Вовчок).

² Дословен превод на Савас Ахилеас и Николай Тодоров (в цитираното „Учебно помагало“ на Ник. Тодоров).

тоз час ще да се появят!
Догде е мъничка змията,
елате да се съберем,
с крака да ѝ строшим главата,
свободни да се назовем!
Да стане левът наш балкански,
от него вятър да повей,
та полумесец отомански
под тъмен облак затъмней!...

(„Стани, стани, юнак балкански“)

Пламни, пламни ти в нас, любов гореща,
противо турци да стоим настреща!
Да викнем всинца с глас голям
по всичкия Коджа балкан:
„Голямо, мало, ставай,
оръжие запасвай!
На кръст си тънки саби запашете,
за бащината си земя станете...
...Байраци български навред да дигнем,
в ръка си с кръст към бога да извикнем:
...Благослови ти нашето желание,
на тебе имаме ний упование,
и подвигът ни осветен,
на твоя вяра утвърден...“

(„Къде си, върна ти любов народна“)

Българио, мила майко!
Ще ли още ти да спиш?...
...Ний с хайдушки славни чети
ще отидем във Балкан,
с назн — сърби, черногорци
против общия душман!

(„Българио, мила майко“)

Привеждайки тези паралели, ние ни най-малко не възнамеряваме да възкресяваме метода на компаративизма, да правим изводи за „влиания“ и „заемки“ въз основа на случайни и неслучайни външно-формални признаци на художественото изображение. Главното, върху което искаме да обърнем внимание тук, е многостранното типологическо родство и на места дори единство на идейно-тематичните компоненти, почти пълното съвпадение на романтичния патриотично-революционен патос в творческия свят на Ригас и Чинтулов. И двамата поети се обръщат пряко към своя поробен народ с тревожно-настоятелен призив да се събуди от съня на робското търпение и бездействие, характеризират и величават неговите патриоти като „юнаци“, като „лъвов е“, укоряват ги за дългото и национално-недостойно „търпение“ в робския ярем. С цел да „събудят“ и изведат от това състояние съотечествениците си, да ги вдъхновят за националноосвободителна революция, и двамата им сочат примера на героичните деди, искат да ги убедят, че в миналото народът никога не е търпял погаване на неговата свобода и чест. Ето защо призовават „малогоямо“ — целият народ да се вдигне като „предците“ с оръжие в ръка срещу омразния поробител. Същевременно те уверяват своите съотечественици, че „в ра-

гът“ съвсем не е толкова силен, за да не бъде съкрушен от един всенароден „удар“. И у двамата поети „вярата“ в моралното право и сила на „кръста“ над „полумесеца“ се представя като „свише“ дадено оправдание на въоръжената разплата с похитителя на националната свобода. Най-сетне и у единия, и у другия националната революция се представя така, че тя ще получи незабавна помощ от страна на другите поробени и свободни балкански народи, че тя ще се разрази неминуемо в общобалканска задръжна въоръжена борба срещу „общия“ враг.

В жанрово отношение „Боен марш“ на Ригас и Чинтуловите революционни песни също така са явно родствени. Те носят общите характерни признаци на „бойните маршове“: езиково-синтактичната им тъкан се изплита от обръщения, лозунги, повелителни призови и увещания, идейно-емоционалният им свят е пропит от горещ патриотичен лиризм и демократизъм, целият пламее от революционно-романтичен патос, от непоколебима вяра в победата и щастливото народно бъдеще.

В светлината на изложените факти и обстоятелства придобива по-специален интерес и едно позабравено твърдение на пионера в областта на литературната история у нас Александър Теодоров-Балан. Още преди седем десетилетия той писа (за съжаление, без необходимата конкретност), че Чинтуловата песен „Къде си, вярна ти любов народна“ е „с ъ с т а в е н а... по гръцки оригинал“¹. Въз основа на направените съпоставки ние сме склонни да смятаме, че тук нашият литературен историк е имал пред вид песни като „Боен марш“ на Ригас Велестинлис.

Все за голяма типологична близост и родство между поезията на гръцкия и българския романтизм говорят и съпоставките между стихотворения от последователи на Ригас като Стефанос Канелос (1792—1823), Панайотис Андроникос (1780—1820)—и романтични песни на Добри Чинтулов, П. Р. Славейков, Любен Каравелов, Райко Жинзифов, Николай Стефанов (предполагам автор на „Вятър ечи, Балкан стене“) и др. Така например Канелос зове гръцките патриоти на въоръжена борба за народно освобождение, увещавайки ги все по същия начин да разчитат преди всичко на собствените си сили. Подобно на Ригас и Чинтулов той представя „християнския“ морал като стимул и оправдание на тази борба срещу „агаряните“:

Гръцки чеда, какво чакате?
Хванете оръжието! Дойде времето!
Докога ще се бавите по чужди земи;
тръгнете, елате, всички се
съюзете, че борбата е свещена!
Единствената надежда и спасение
са пушката и сабята.
С тях ще дойде свободата!...
... Бог и природа ни повеляват
и Евангелието ни призовава
да се вдигнем срещу враговете-агаряни!

С още по-непосредствен лиризм и ярка образност и все с такава конкретност на патриотично-революционните призови се характеризират песните на Андроникос:

¹ А. Теодоров-Балан, Българска литература. Кратко ръководство. . . , Пловдив, 1896, стр. 203.

О, мои осиротели чеда,
разпръснати тук и там,
подгонени и ругани...
Събудете се, чеда! Дойде часът!¹

Колко родствени с тях и в идейно-тематично, и в езиково-стилно отношение са романтични патриотични стихове като тези например от П. Р. Славейков, писани през периода на Кримската война:

О, вий, синове злочести,
ах, къде сте, я излезте,
ах, да видя под байраци
вий как се бийте кат юнаци!
Тираните поразете...
Бой се бийте, кръв пролейте,
вашто царство завладейте,
че свободни да живеите!²

Все в този стил и дух призовава към всенародно въстание и бойният марш на Габровското въстание от 1862 г. — „Вятър ечи, Балкан стене“:

Дойде време ставайте,
от сън се събуждайте,
доста робство и тиранство —
всички на оръжие!³

Такива революционно-патриотични призови са намерили широко място и в „хайдушката“ поема на Георги Раковски:

„Докогда сми, бедни, горко теглили
турско поганское насилие!...“
„Докогда, братя, ми да търпиме
люто угнетение да ни тлее?...“⁴

Образът на революционера-патриот, който е принуден от поробителите да се скита „немил-недраг“ по „тежка чужбина“, както и неговата беззаветна готовност да се жертвува за народното освобождение, срещахме толкова често както в песните на гръцките романтици, така и в творчеството на Г. С. Раковски, Л. Каравелов, Хр. Ботев и др.

Освен изтъкнатия в историята на българския и гръцкия романтизъм има и друг, сравнително добре документиран контактен мост. Думата е за българския поет Григор Пърличев (1830—1892), автор на поемите „О Арматолос“ и „Скендербей“. Заслужава специално внимание тук обстоятелството, че и двете поеми на Пърличев са написани на удивително правилен и поетичен гръцки език, отличават се със значителни художествени качества и дори със стремеж към езиково новаторство, особено „О Арматолос“. С голямо художествено майсторство и бликащ романтичен патос поетът величае патриотичния подвиг и саможертва в името на народната свобода и правда. Наистина в стила на „О Арматолос“ и „Скендербей“ се чувства осезателно влияние от поетиката на „Илиада“, което му придава известна класици-

¹ Преводът е направен по цитати от книгата на Г. Кордатов *Γαλлия της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ч. I, стр. 141. При тези и други преводи голяма помощ ни бе оказана от аспирантката при Института за балканистика Афродита Алексиева, за което и изрично тук ѝ изказваме искрена признателност.

² С. Баева, Творчеството на П. Р. Славейков от периода на Кримската война, Известия на Института за бълг. лит., кн. 7, С., 1958, стр. 46—47.

³ Г. Раковски, Горски пътник, стр. 115, 126.

⁴ Пак там.

стична окраска. Обаче основното в поемите (особено в първата), а именно сюжетно-идейният и образно-емоционалният свят стои в органическа връзка със светоотношението и идеалите на борещия се за национално освобождение български народ, както и с нашата романтична възрожденска литература (макар нея поетът да опознава по-късно). Чертите на патриотично-романтичното също така доминират в „Скендербей“, въпреки че сюжетът на тази поема е свързан с историческите борби на албанския народ против османските завоеватели. От съществено значение тук е и фактът, че за прототип на главния герой в „О Арматолос“ Пърличев използва почти „готов“ образ от българския народен епос (песните за Кузман капитан), а при изображението на мъжествената Неда взема за образец характера на родната си майка.

За тази поема конкурсната комисия, съставена от трима гръцки литератори — М. Икономидис, К. Папаригопулос и А. Рангавис, — дава възторжена оценка. Ето какво четем между другото в заключителния доклад на комисията: „Тъканта на поемата... не е многосложна; но истината рядко се нуждае от многообразие, за да ни трогне и възхити. „Илиада“ има двадесет и четири песни; но какво по-просто от нейната тъкан?... Т а к а и в т а з и п о е м а, която отначало се явява като че ли без сюжет, колко енергично е изобразен характерът на обещащата, но и храбра... майка, колко красиво, правдиво и проникновено е изображението на младата годеница, колко сърдечно искрени са оплакванията, колко майсторски и изключително са разработени отделните моменти, и колко изящно са съгласувани те в едно свършено цяло! В него няма никакво странично отстъпление, няма нищо неясно или двусмислено; всеки стих блести като чист бисер, поставен на подходящо място в богатата украса...“¹

Въз основа на тази висока, възторжена преценка и на непосредствените силни впечатления от самата поема, която наскоро след конкурса бива публикувана на гръцки в отделна книга,² в лицето на автора на „О Арматолос“ атинската литературна общественост приветствува раждането на един „втори Омир“ („δευτερος Όμηρος“).³

Както е известно, освен с двете си поеми Пърличев се опитва да хвърли плодотворен мост между гръцката и българската литература и с пълен превод на „Илиада“, но това му голямо начинание остава неосъществено.

Тук естествено изпъква пред нас и въпросът: само Омир ли е „задоволявал“ литературните интереси на нашия поет? Нима той е останал равнодушен за творчеството на съвременни нему гръцки поети и преди всичко на романтиците? Пряк отговор на тези въпроси Пърличев наистина не е оставил, макар в „Автобиографията“ си да прави редица „загатвания“ за своите „творчески“ и дори лични връзки с някои от тези поети. Така например той споменава имената на Залокостас, Вернардакис, Орфанидис. Сам лично присъства на конкурса, на който Георгиос Залокостас бива провъзгласен за „венчан поет“, а после с дни просто „дебне“ по стъпките му, възхищава се от неговия талант, облазява го за творческия му триумф.

Пърличев съобщава как на два пъти бива поканен на гости от Теодорос Орфанидис — да говорят за неговия „ръкопис“ и по литературни въпроси.⁴ Най-сетне, за да убеди председателя на конкурсната комисия про-

¹ Сп. *Παράορα*, год. II, бр. 242 от 15. IV. 1860 г. С текста и превода на доклада любезно ни услуги литературоведът Христо Кодов, комуто дължим голяма благодарност.

² „Ο Αρματολός. Ποίημα Γεωργίου Σταυρίου τοῦ ἐξ Ἀρχιδος, Ἀθήναι, 1860.

³ Гр. Пърличев, Автобиография, стр. 74, 76.

⁴ Пак там, стр. 73.

фесор Рангавис, че именно той е автор на анонимно представената поема „О Арматолос“, Пърличев предлага да му рецитира в оригинал творби и от гръцки поети. „Аз и чужди стихотворения изустявам“ — заявява той.¹

Впрочем от контекста на целия този момент се подразбира, че се касае не само за Омировата „Илиада“ (много стихове от която той знае наизуст още от Охрид), но и за стихотворения на тогавашни гръцки поети-романтици (освен на Залокостас навярно още на Соломос, Калвос и др.). Сам поет по душа и с пълно основание „претендент“ за лавровия венец на литературното състезание с най-видни творци на гръцката поема по онова време, Пърличев естествено се е стремил предварително да опознае творческия ръст на своите съперници. А неговото романтично „благоговение“ пред щастливца Залокостас, съпроводено с толкова изключителна вътрешна потребност да се чувства във възможната най-непосредна близост до неговата личност („където беше той, там и аз; бях му като спътник“), дава логическо основание на предположението, че Пърличев със същото „благоговение“ и вътрешна потребност е четял и поезията на този гръцки поет.

Но това не е всичко. Както свидетелствува сам, като ученик на Димитър Миладинов (през 1848 г.) Пърличев упорито превежда на новогръцки древни автори (например Плутарх), чрез знаменития си учител за пръв път вника в „непостижимите Омирови хубости“, започва да чете в оригинал „Илиада“ и да се учи от нея на поетическо майсторство.² Все по това време в Охрид (чрез Д. Миладинов) той се запознава навярно и с „Боев марш“ на Ригас.³ Струва ми се, че тези впечатления до висока степен обясняват и бликналото в душата на младия поет патриотично-творческо настроение в момента, когато през лятото на 1849 г. прекрива „турско-гръцката граница на път за Атина. По примера на спътника си (гръцки търговец) и сам Пърличев слиза от коня, за да целуне свободната „елинска земя“. „Боже мой, колко тази земя е червена!“ — възкликва младият поет-романтик, а спътникът му „обяснява“: „Да. Защото е упита от кърви.“ И „веднага“ след този кратък, но дълбоко съдържателен диалог, свидетелствува Пърличев, „направих няколко стиха, които декламирах с пророческо въодушевление“⁴.

Очевидно не са малко, нито са маловажни фактите и обстоятелствата, които насочват към изводи за наличие на живи контакти и широко типологическо родство между българския и гръцкия романтизъм. Наред с това трябва да се отбележи, че в случая се касае не само до едностранно влияние, но и до междулитературно взаимодействие. Защото специално лавроносната поема на Пърличев става органическа принадлежност, жизнена съставка и на гръцкия романтизъм, упражнява и сама осезателно влияние върху литературния процес в Гърция поне през 60-те години на миналия век. Самата висока преценка, дадена на Пърличев от атинската конкурсна комисия и гръцката литературна общественост на времето, свидетелствува за изключително големия ефект, който „О Арматолос“ произвежда върху потомците на легендарния древен певец.

И още един случай от този род (макар повече хипотетичен), който ни предлага романтичното творчество на Георги Раковски. Преди всичко изглежда просто невероятното патриархът на националното революционно освободително движение в България, при това политически деец с общо-

¹ Гр. Пърличев, Автобиография, стр. 73.

² Пак там, стр. 55–56.

³ Мих. АриAUDов, Братя Миладинови, Живот и дейност, С., 1969, стр. 40.

⁴ Гр. Пърличев, Автобиография, стр. 61, 62.

балкански връзки и планове в борбата срещу османското иго, да не е познавал революционното дело и бойни песни на своя знаменит предходник Ригас Велестинлис. Не би било пресилено, ако се каже, че по идейно-политически възгледи, по революционна дейност и по дух на своето творчество двамата много повече си приличат, отколкото се различават. От друга страна, както изтъква акад. Михаил Арнаудов, за написване на „Горски пътник“ Раковски черпи „смелост от подобни образци в гръцката литература“, по-конкретно от „Скитникът“ на Александрос Суцос и от „Пътник“ на неговия брат Панайотис Суцос.¹

Макар литературната история да разполага със сравнително малко данни за литературната начетеност и култура на българския поет и революционер, като се вземат пред вид неговите посещения в Атина, личните му връзки с ръководни гръцки политически дейци, големите му знания в областта на елинската история (той се учи в цариградската гръцка школа), с основание може да се предполага, че Раковски не е останал без интерес поне към тогавашната гръцка патриотично-революционна поезия, специално към „Боеен марш“. Изглеждаят вероятни и известни отгласи от „Скитникът“ на Александрос Суцос върху „Горски пътник“ на Раковски, именно като творчески подтик и най-общ творчески пример. Иначе по основния си сюжетно-идеен облик двете поеми се различават коренно. В поемата на гръцкия романтик (написана под силното влияние на Байроновия „Чайлд Харолд“) централно място заема личният роман на главния герой с неговата предимно „индивидуална“ несрета в обграждащата го тиранична атмосфера на монархическа Гърция, докато в българската поема национално-историческите повели и патриотично-революционният патос съставляват нейна сюжетно-идейна сърцевина. Докато героят на Суцос се изявява преди всичко като патриот и гражданин, който е дълбоко разочарован от обществената действителност в своята родина през периода непосредствено след освобождението от османско иго, героят на Раковски е даден в момент на непосредствена въоръжена подготовка за всенародно въстание и освобождение, в устрем към боев подвиг, съдбоносен за бъдещето на неговото отечество. Поради това в „Скитникът“ взема връх сатирично-песимистичният протест, байроновско-страдалческият патос, докато в „Горски пътник“ доминира оптимистичният, патриотично-революционен патос на националноосвободителната борба. При това, ако у Суцос се чувствуват навеи на „аристократизъм“, у Раковски тържествува демократизмът, преклонението пред народния хайдушки епос и неговата поетика.²

Да припомним тук и следните факти. През 1821 г. в Яш (Румъния) бива публикуван сборник с революционните песни на „Филики етерия“ под заглавие „*Аσματα καὶ Ποιήματα*“, който едва ли е останал неизвестен на елинисти и революционни поети като Чинтулов и Раковски (особено по време на пребиваването им в Одеса). Към средата на 20-те години на миналия век, под пряко влияние на гръцката национална революция, неизвестен по име българин превежда и в известна степен побългарява песента „*φίλοι μου συνπαροῦνται*“ от същия сборник,³ като я превръща в „Песен на греците и на българите“. Преводачът-побългарител преосмисля песента по следния начин: „обща матер“, „сър топли сълзи“ призовава „юнаци б о л г а р и и г р е ц и“ на решителна въоръжена борба с вековния поро-

¹ Мих. Арнаудов, Творци на българското възраждане, т. 2, С., 1969, стр. 176.

² Срв. *Α. Σοῦττος*, „*Ὁ περιπατῶμενος, ποιῆμα ἰνδικόν...*“, *Ἀθήναι*, 1858; Кр. Генев, Романтизмът в българската литература, стр. 268. При проучване на поемата „Скитникът“ бяхме улеснени от ценната помощ на историка Веселин Трайков.

³ „*Аσματα καὶ ποιήματα διαφόρων*“. (Chansons et opuscules de l'Hétairie publiés à Yassy en 1821). Bucarest, 1966, стр. 57.

бител; напомня им за „грeckите и болгарските слави“, които „сичка земля хвали“; величае българите като „големият род“, русите характеризира с перифразата „пречудният той народ на Восток“. Призивът за дружно въстание напомня революционните лозунги на „Боеен марш“ от Ригас: „Докога да бъде робство?//Живо да бъде свободство!“ Ето най-характерните стихове от песента:

Друзи мои, едно-гражданици
и селчанци!
Докога да сме поданци
на тези на мусулмани —
гречески и българските тиранци?
Часо и отмъщението доде,
о, друзи мои, ето!
Обща матер нас призвава
и със топли сълзи казва:
„Чада мои, юнаци болгар и греци!
Течете, мъжи и ергенци,
и речете велегласно,
речете вси едногласно
с целование любезна
и със тичане сърдечно:
— Докога да е туй робство?
Живо да бъде свободство!...¹

Друга патриотично-революционна песен, все така от неизвестен българин и вдъхновена непосредствено от гръцкото въстание през 1824 г., призовава българския народ като своите южни събратя да се вдигне на оръжие за националното си освобождение. По съдържание, образност, романтично-героичен патос тя живо напомня бойните маршове на „Филики етерия“ и преди всичко *„Θούριος ὕμνος“* на Ригас. Новото в тази песен е подчертаното социално чужество — българският народ е характеризиран не само като „юнаци... баш-горци“, но и като „сиромаси“:

Млади юнаци наши, баш-горци!
Пишете ся със сабя,
удрите със една ръка,
пък с другата — огън!
Помислете юнашки нашето време,
че със един глас да умерее...
...О, нашите горци, сиромаси, баш юнаци!
Малки и големи да ся сберем
под християнски байраци!
Да не останем роби
на проклети мухамеданци!
...Ах, до кое време зле
под турското царство?
Днес време дошло да излееме кръв
за наши християнски кръст...²

¹ П. Бессонов, Болгарские песни из сборников Ю. И. Венелина, Н. Д. Катранова и других болгар, М., 1855, стр. 116—118. Подчертаните думи са прибавка на преводача.

² П. Бессонов, Болгарские песни. . . , стр. 114. Не е трудно да се схванат тук грешките на записвача: „Пишете ся със сабя“ — вместо „запашете се...“, „удрите“ — вм. „удрете“, „помислите“, вм. „помислете“ и др.

И още един факт. По време на Кримската война (1853—1856) българският книжовник-емигрант в Румъния Константин Петкович написва дълъг боен марш под заглавие „Български воин“, гдето подобно на Ригас призовава балканските народи (конкретно българи, гърци, сърби) на обща въоръжена борба против османските поробители. Когато българите, подпомогнати от оръжието на „русите, наши братя“, се вдигнат на въстание, незабавно ще им подадат „братска ръка“ не само „народ сръбски“, но и „гръцки“. Нашият поет си служи дори с широка поетична перифраза, за да очертае географско-етническите граници на задружната освободителна въоръжена борба:

От Атина до Дунава,
от Понтийско до Ядранско
ще се дигне обща глава
за свобода, за християнско...¹

В основната си част „Български воин“ напомня романтичния свят на Раковски с неговия всеотдаен патриотичен патос, с възторга му пред някогашната българска слава, пред героиката на древните свободни българи, с непреклонния му устрем към свобода, с готовността му за себепожертвен патриотичен подвиг. Също на места тук явно звучат отгласи от Чинтуловите бунтовни песни:

Айте, братие, на планина,
с пушки, с саби, кой що има!
Там ще дойдат и мнозина...
... В старо време предци наши
на планина себираха...
... Там е била нам отбрана
от врагове, от тиранство.
Там се пяла песня бранна
за свобода, за християнство...
... Ставайте, млади, ставайте, стари,
тамо всинца да се сберем...
... За нас сега час удари,
час удари, дойде време
да отплатим на варвари,
да отметнем робско бреме.
Еве руси, братя наши,
дошли при нас защитници:
страшна сила турци плаши...
... Вижте: лев наш дигна глава,
вижте ка[к] се ба[й]рак вие;
за българска нова слава
слънцe свети, месец крие.
А български юнак стари
тегне сабя с ръка здрава...
... А ни[й], братя, в едно коло
[да] извикнеме [и] з едно гърло:

¹ П. Бессонов, Болгарские песни . . . , стр. 121—122. Интересно е, че подобен образ съдържа и Чинтуловата песен „Къде си, вярна ти любов народна“: освободителното въстание на българския народ ще се разпростре „от върха на Дуная // в Тесалия до края“. Както изглежда, тези два стиха в песента на Чинтулов са или изопачени от неопитен преписвач, или са прибавка от чужда ръка.

„Боже, бже, помози ни,
от тиранство избави ни!“¹

Наистина приведените стихотворения не се издигат в художествено отношение над равнището на съвременната им „даскалска“ поезия. Но техният ярък патриотично-революционен патос и себежертвена романтична героика ги изравняват с бунтовните песни на Чинтулов и Славейков, с „Горски пътник“ на Раковски и пр. Най-сетне те ни дават възможност да видим по-широко и по-определено типологичното родство на българския и гръцкия романтизъм особено през първата половина на миналия век.

Впрочем в заключение на всичко изложено дотук може определено да се каже, че подобни явни прилики, преки контакти и взаимни влияния между две съседни литератури свидетелствуват изрично за наличие на типологическо родство между тях. Специално за българския и гръцкия романтизъм то се налага като напълно закономерно явление, тъй като творците от това литературно направление по начало разрешават еднакви национално-исторически задачи, творбите им се раждат от души с дълбоко съзвучни мисли, чувства, идеали, мечти.

3

Колко много наистина са общите типологически черти в българския и гръцкия романтизъм и същевременно как отчетливо се открояват национално-специфичните особености в творческия свят на това направление в двете съседни литератури, може да се види най-добре при конкретно съпоставяне на съответни родствени в идейно-тематично отношение произведения от гръцки и български автори. Разбира се, при такава задача е нужна и съответна яснота по един крайно труден, затова и недостатъчно изяснен въпрос, а именно — за общите и национално-специфични черти в характера на гръцкия и българския народ от периода на националноосвободителните борби (XVIII—XIX в.).

И трябва да подчертаем, че въпреки съществените различия в облика на националния характер и литература на двата народа, в романтичното направление на гръцката и българската литература доминират общите типологически признаци. Взети в сумарен вид, това са непримиримата ненавист към чуждото иго и съкровеният копнеж по народна (включително лична) свобода — чувства, които прерастват в ненавист изобщо към всяко потисничество и в преклонение пред свободата като „общочовешки“ идеал; страстният призив за разпалване на народния патриотизъм и героизъм — за пробуждане на „заспалите“ юначни, лъвски сили в гърдите на народа, за „възкресяване“ на „древното“ народно свободолюбие и войнски дух, за превръщане на силно идеализираното в демократично-хуманистичен дух народно минало в народно бъдеще; най-сетне рязкото контрастиране на народните добродетели с пороците на поробителите и заедно с това издигането в култ на такъв „народен“ живот, чиито основи са свободата, човешкото равенство, социалната справедливост, личното и всеобщото добруване. Струва ни се, че характеристиката, направена от Хюбер Перно на идейно-емоционалния свят на Андреас Калвос (с известни допълнения), би могла да се отнесе за всички представителни творци на гръцкия и българския романтизъм. Тази характеристика гласи: безпределна любов към родината като към достойна, юначна майка; беззаветна отдаденост на патриотичния дълг към поробения народ и борбата за национална свобода; непоколебима готовност за патриотична саможертва

¹ П. Бессонов, Болгарские песни..., стр. 118—123.

в „общата“ народна революция; смъртна ненавист към поробителите и „вътрешните“ им съюзници — социални врагове на народа и неговото освобождаване; преклонение пред героичното историческо минало и култ към самоотвержените борци за народна и лична свобода; зов за сговор и правда между хора и народи, за всечовешко щастие.¹

Но тук могат да се направят и редица други (освен вече направените) конкретни паралели между отделни произведения на гръцки и български романтици, гдето сравнително по-ярко изпъкват чертите на типологичното родство (в идейно-тематичния и емоционалния свят, в системата на героите и жанровете и др.). С патриотично-елегичните си и борческо-призивни песни, както и с поемите си (писани под влияние на народния героичен епос), Калвос и Соломос например напомнят моменти от „Горски пътник“ на Раковски, от „хайдукските“ мотиви в Каравеловите и Ботевите песни. С възторженото си преклонение пред патриотичния подвиг и саможертва те също така се родят с Вазовите лирични поеми от „Епопея на забравените“. Борците за народна свобода българските и гръцките романтици величаят като „верни“ чедата на родината, като „светли герои“ — като „славни юнаци“, „отбор момци и юнаци“, като горди носители на героическия дух на дедите и народните хайдути. И у едните, и у другите родината е олицетворена като „майка юнашка“, която ражда и откърмва синове-герои. В стихотворението „На свещената чета“ Калвос възпява „падналите в борбата“ като „чета от герои“. В „Олтаря на свободата“ зове гръцките патриоти „с души горещи, храбри“ да отхвърлят „без жал“ всички лични „удоволствия“ и героически да жертвуват живота си за народното освобождение. Тук поетът умело използва силно действен образ от народния бит и поезия: „Ний дружно люскахме хоро // и нека паднем дружно // за края роден! . . .“²

Естествено тези типологично родствени моменти (теми, идеи, образи, патриотичен патос, революционни призови) намират повече или по-малко самотно художествено възплъщение у различни автори, в зависимост от особеностите на сюжета, на жанра, на индивидуалните творчески склонности и пр. Все пак „Олтарят на родината“ по идейно-емоционалната си същност напомня много Ботевите песни „Към братя си“, „До моето първо либе“, „Пристинала“. Страстният романтичен призив за отказ от „лично щастие“, за масова героика и саможертва в името на народното освобождение, толкова характерен за представителите на гръцкия патриотично-революционен романтизъм, звучи широко в бунтовните песни на Чинтулов, в марша на габровските въстаници „Вятър ечи, Балкан стене“, в „Горски пътник“ на Раковски, в Ботевите песни, в „Кочо“, „Опълченците на Шипка“, „Раковски“, „Левски“ от Вазовата „Епопея на забравените“ и пр. По основните си типологични признаци лиричните песни на Калвос „Към предателя“, „Пожелания“ са много близки с Ботевите сатири „В механата“, „Патриот“, „Борба“. Песни на Соломос като „Химн на свободата“ имат множество родствени черти с „монолога“ на войводата от „Горски пътник“, с „Хаджи Димитър“, с „Епопея на забравените“. А поемите на големия гръцки поет „Разрушението на Псара“, „Свободните обсадени“, „Ламброс“ може в редица отношения да се сравняват с Друмевата „Нещастна фамилия“, с Каравеловите повести „Войвода“, „Дончо“, „Неда“, „Турски паша“, с Вазовите поеми „Грамада“, „Загорка“, „Кочо“ и др. Все в този кръг на типологични сравнения може да се отнесат поемите на Калвос „Псара“, „Самос“, „Сули“, на Залокостас „Песен за Месолонги“, поестта на Калигас „Таноскас“. При типологическа съпоставка между поемата

¹ Срв. H. P e r n o t, *Études de littérature grecque moderne*, Paris, 1918, стр. 127.

² Антология на новата гръцка поезия, т. I, стр. 49—51, 52—54.

„Ламброс“ от Соломос и Каравеловата повест „Турски паша“ лесно бихме установили общото и различното в третирането на „едиповския“ трагизъм у двамата автори: у гръцкия поет доминира трагизмът, докато у българския писател все пак се намира „изход“ от него в посока на „свещения“ патриотичен дълг. И това се дължи главно на обстоятелството, че Соломос твори своята поема в обстановката на „освободена“ Гърция, а Каравелов — в условията на подготвяната националноосвободителна революция у нас. Изобщо нееднакво е обществено-функционалното предназначение на тези произведения. С главните черти от образа на героя си и с похватите на художественото изображение поемата на Валаоритис „Атанасиос Дякос“ може да се сравнява с народната песен за Балканджи Йово, с подобни нему герои от патриотично-героичните повести на Каравелов. До интересни от историко-теоретично гледище изводи навежда съпоставката между типологическото развитие на Василиадис и Каравелов, в творчеството на които се „борят“ романтични с реалистични тенденции. И двамата ратуват за принципите на реализма — в критичните си статии, но в същото време създават романтични творби.

Твърде отчетливо общите и национално-специфичните особености на гръцкия и българския романтизъм изпъкват при успоредници между социалните мотиви в поезията на Калвос и Соломос, от една страна, и в Ботевите песни, от друга. Да вземем например стиховете от „Пожелание“ на Калвос:

О, по-добре е, по-добре
разпръснати да тичат,
да бродят гърци по света,
да молят късче хлябеч,
отколкото закрилници
да бъдат богаташите...
... За да е тиранията
всечерна на земята,
вий кръста свят почитате,
а ваш войник го тъпче
в Гърция вредом...
... Стиснете, гърци, меча свой,
вдигнете си очите!...¹

Или строфи като следните от „Химн на свободата“ от Соломос, гдето образът на свободата се рисува чрез широка и оригинална романтична персонафикация (като героична страдалка по пътя на народните страдания и величави подвизи от робство към свободен живот) и гдето този образ се „слива“ с перифразното изображение на родината:

...Но мълчание цареше,
нийде лъч от светлина,
сянката на робство бдеше
върху цялата страна...
... Но ти чакаше сурова,
с гордост в чистото сърце...
... и простенваше: „Кога ли
буря ще ме позове?“...
... Някои пред теб ридаха,
но нима туй беше плач?

¹ Антология на новата гръцка поезия, т. I, стр. 59—62.

Други в помощ се кълнях,
но с ехидност на палач...
... Но днес вече се сражава
твоята челяд с твърда гръд,
иска да я озарява
свобода или пък смърт...¹

Всеки познавач на нашата възрожденска литература без особени усилия би привел немалък брой пасажии, пък дори и цели произведения, като типологически съзвучия с цитираните. Ще си послужим тук с примери от Ботевата поезия:

... Но кълни, майко, проклинай
таз турска черна прокуда,
дето нас млади пропъди
по тази тежка чужбина —
да ходим, да се скитаме
немили, клетки, недраги!...
... Аз веч пушка нарахих
и на глас тичам народен
срещу врага си безверни...
... че клетник не трая
пред турци глава да скланя,
сюрмашко тегло да гледа!...
... свобода и смърт юнашка!
(„На прощаване“)

Кажи ми, кажи, бедни народе,
кой те в таз робска люлка люлее?!
Тоз ли, що спасителя прободен
на кръста нявга зверски в ребрата,
или тоз, що толкоз годин ти пее:
„Търпи, и ще си спасиш душата“?!
(„Елегия“)

... Какви е деца раждала,
раждала, ражда и днеска
българка-майка юнашка!
(„Хайдутин“)

... Тъй върви светът! Лъжа и робство
на тая пуста земя царува!...
... И в това царство кърваво, грешно...
... кипи борбата и с стъпки бързи
върви към своя свещени конец...
Ще викнем ние: „Хляб или свинец!“
(„Борба“)

... Там... там буря кърши клонове,
а сабя ги свива на венец...
... Кървава да вдигна напивка,
от коя и любов немее,
пък тогаз и сам ще запая —
що любя и за що миея!...
(„До моето първо любе“)

¹ Антология на новата гръцка поезия, т. I, стр. 71—75.

Каравеловата патриотична елегия „Хубава си, моя горо“ напомня песните на Калвос, в които гръцкият романтик дава израз на терзаеща душата му носталгия. Поробената родина за него е „дивна“ и „безкрайно скъпа“. Далеч от нея, „сред чужди народи“, поетът-патриот страда безутешно и копнее поне в нея да свърши дните си, защото „смъртта е сладка, когато спим в родината“¹. Да си спомним тук началните строфи на Каравеловата песен:

Хубава си, моя горо,
миришеш на младост,
но вселяваш в сърцата ни
само скръб и жалост.
Който веднъж те погледа,
той вечно жалее,
че не може под твоите
сенки да изтлее.
А комуто стане нужда
веч да те остави,
той не може дорде е жив
да те забрави...

Както и трябва да се очаква, романтичните жалби и революционни заклания над „печалните останки“ на древната народна „слава“, така характерна например за Чинтулов и Раковски, са още по-изобилни в творчеството на гръцките романтици.

Колко много типологични близости характеризират гръцката и българската литература през XIX в. свидетелствува и техният исторически преход от романтизъм към критически реализъм. Ще приведем един особено показателен паралел: между стихотворението „Войникът-просяк“ от Ал. Сунос и повестта „Немили-недраги“ от Ив. Вазов. Ветеранът-патриот от епическите боеве при Месолонги, Анапли, Паламиди, които са му отнели очите и единия крак, след „освобождението“ е стигнал до „просешката паничка“. Настанали са други времена, с „други хора“, които „нов живот живеят леко“. Настанал за „жертвите и борбата“, с които е изкупен този „нов живот“, е вече „изтрят“ от паметта им. Едничък „бог“ за тях е станала „парата“.

И напразно да намеря
диря аз приятел стари
от геройско време:
кой умрял е, кой живее
сам, забравен, в тежка нужда.
Дето спра, ме блъскат грубо
и ми се присмиват чужди.²

Трагичната участ на този някогашен герой от гръцката национална революция, който от висините на патриотичната романтика е „паднал“ върху коравата почва на капиталистическия живот в „свободна“ Гърция, има свое толкова близко типологическо съответствие в жизнената съдба на Македонски — този неустрашим и всеотдаен патриот-герой от епопеята на нашите националноосвободителни борби. С не по-малка художествена сила от своя гръцки събрат по перо разкрива трагизма на тази съдба творецът на „Немили-недраги“ (и то като внушителен финал на повестта):

¹ Цит. по Н. Pernot, *Études de littérature grecque moderne*, p. 109.

² Антология на новата гръцка поезия, т. I, стр. 97—98.

„А нашите приятели? . . . Почти всички оставиха костите си на Гредетинските негостоприемни височини . . . Остана жив само Македонски, комуто единадесетте рани заздравяха и дясната ръка изсъхна. Той сега е разсилен и мете с лявата ръка канцеларията . . . и тоя лев в Стара планина, и тоя герой на Гредетин малодушно трепери сега пред гласа на грубия писар . . . Една дълга агония! . . . Бедни, бедни Македонски! Защо не умря при Гредетин? . . .“¹

4

Излагайки в настоящата студия резултатите от свои наблюдения върху общите и национално-специфичните черти на българския и гръцкия романтизъм, ние не смятаме, че сме засегнали или изчерпали всички аспекти на третирания въпрос. По неизбежност задачата ни тук трябваше да бъде ограничена по обseg, и то не само защото подробно изследване се прави за пръв път, но и поради крайно ограничения наш достъп до оригиналите на повечето от разглежданите гръцки произведения. Да се надяваме, че студии от този род ще подготвят появата и на общобалкански изследвания, които ще допринесат да се изясни по-широко и сложната картина на романтизма изобщо в световната литература, да се осветли с по-голяма теоретична пълнота богатото многообразие на неговите естетически принципи, специфични изяви на национална почва и конкретно-историческо функционално предназначение.

¹ Ив. Вазов, Събрани съчинения, т. 5, С., 1943, стр. 140—141.